

*Валентин ПІВНЕНКО,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри правосуддя
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
старший радник юстиції,
почесний працівник прокуратури України,
заслужений юрист України*

*Василь ТУРИЧ,
старший помічник прокурора
м. Харкова,
старший радник юстиції, почесний
працівник прокуратури України*

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

В юридичній літературі неодноразово вказувалося на вкрай жалюгідне, занедбане процесуальне становище жертви злочину – потерпілого, порівняно з постійним розширенням прав особи, яка вчинила каране суспільно небезпечне діяння – підозрюваного, обвинуваченого, підсудного [1; 2; 3].

Як могло статися, що законотворчій, опорна для держави частина суспільства, що потерпіла від злочинів і щорічно налічує понад 260 тисяч осіб (серед яких понад 10 тисяч загиблих) [4], опинилася на «задвірках» юстиції? Тим паче в правовій демократичній державі, де захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина Конституція України проголошує основним обов'язком держави. Чому українська держава свої піклувальні турботи направляє головним чином на повне забезпечення прав законотворця і залишає жертву злочину непризволяче? Чому невід'ємні природні права потерпілого на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність, безпеку є меншою соціальною цінністю для держави, ніж вста-

новлені писаним законом право і обов'язок злочинця на заслужене покарання?

Доти, доки потерпілий не займе центральне місце у кримінальному судочинстві, а дії всіх його суб'єктів і самої держави не будуть спрямовані на швидке та повне відновлення порушених прав і відшкодування збитків, завданих жертві злочину, говорити про належне реформування кримінального процесу України передчасно. Всі пропозиції, що висловлюються народними депутатами, Кабінетом Міністрів України, центральними правоохоронними органами України – лише косметичний ремонт, а не така, що відповідає вимогам часу, перебудова кримінального судочинства на конституційній основі з метою встановлення нового правопорядку і режиму законності, започаткованих на верховенстві природних прав людини.

Радикальне підвищення процесуального статусу потерпілого необхідно розпочати з точного визначення моменту (етапу) появи цього учасника у кримінальному судочинстві. Загальновідомо, що у справах приват-

ного і приватно-публічного обвинувачення заявник визнається потерпілим з моменту винесення компетентним органом постанови про порушення кримінальної справи, а у більш тяжких справах публічного обвинувачення чомусь – з моменту винесення слідчим спеціальної постанови про визнання особи потерпілою.

У першому випадку підставою для визнання потерпілим є лише припущення про злочинне заподіяння жертві злочину шкоди, бо на момент порушення справи достовірні докази щодо події злочину та факту завдання шкоди ще не зібрані. В другому ж випадку підстава для визнання потерпілим вже пов'язується з певним підсумком доказування – точним встановленням події злочину і факту завдання шкоди. Більше того, у другому випадку момент допущення потерпілого до справи залежить ще й від розсуду слідчого. А цей розсуд такий: чим пізніше, тим краще. Яскраве тому свідчення – багатомісячна і необґрунтована тяганина з визнанням осіб потерпілими у багатьох резонансних справах, відомих кожному українцю.

У потерпілих не може бути неоднакового статусу, обумовленого видами вчинених проти них злочинів. Це юридичний нонсенс. У кримінальному процесі необхідно виходити лише з того, що акт визнання потерпілим – це лише передумова надання конкретній жертві злочину комплексу процесуальних прав, переважна частина яких направлена на пошук і оцінку доказів: право давати показання; представляти докази; заявляти клопотання тощо. Потерпілий повинен брати участь у справі і захищати свої власні інтереси не з моменту встановлення події злочину та завданої шкоди, підтверджених певним підсумком проведеного доказування, а з моменту появи припущення про злочинне заподіяння шкоди, як це вже фактично й зроблено у справах приватного і приватно-публічного обвинувачення. Враховуючи викладене, пропозиція В.Н. Савінова про необхідність включення в закон дефініції, що розкривала б поняття потерпілого як ймовірної жертви злочину, є досить продуктивною [5, 9].

Якщо врахувати ще й те, що вказівки на конкретну особу як жертву злочину містяться не тільки в скаргах про злочини, які переслідуються в порядку приватного чи приватно-публічного обвинувачення, а й у переважній більшості заяв і повідомлень про злочини публічного обвинувачення (навмисні вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень тощо), то така інформація повинна використовуватися і як підстава для порушення справи й одночасно для визнання вказаної особи потерпілою. На жаль, заява потерпілого про вчинення проти нього злочину навіть не фігурує серед приводів до порушення кримінальної справи, передбачених ч. 1 ст. 94 КПК України.

В деяких випадках причиною злочину, приводом для його вчинення або обставиною, що сприяла злочинним діям, є неправомірна чи аморальна поведінка самого потерпілого. На цьому ґрунті розвинувся досить сумнівний науковий напрямок під назвою «віктимологія». Висловлюються навіть думки про недоцільність визнання таких постраждалих потерпілими [6, 22; 7]. Вбачається, що ці пропозиції не є переконливими, бо вчинення злочину навіть у стані сильного душевного хвилювання, викликаного протиправними діями потерпілого, чи при перевищенні меж необхідної оборони від його суспільно небезпечних посягань не виключає, а лише пом'якшує кримінальну відповідальність злочинця. Це по-перше. А по-друге, оцінка поведінки потерпілого дізнавачем, слідчим і прокурором на досудових стадіях процесу і суддею при попередньому розгляді справи може бути дуже спірною. Доти, доки суд не розгляне справу по суті, неприпустимо вважати достовірно встановленим факт антисоціальних дій потерпілого, так само як і факт вчинення злочину та винуватості обвинуваченого.

Виходячи з цього, в одній із публікацій нами було запропоновано конституційній презумпції невинуватості підозрюваного, обвинуваченого, підсудного протиставити дихотомічну противагу – нову конституційну презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого [8]. В частині правоти вказана презумпція означала б, що поведінка жерт-

ви злочину до, під час і після вчинення злочину завжди вважається правомірною, а всі заперечення щодо цього повинен обґрунтувати той, хто їх висуває. Потерпілий свою правоту доказувати не зобов'язаний. Він не повинен попереджатися про кримінальну відповідальність за неправдивий донос і за дачу завідомо неправдивих показань. Його, так само як підозрюваного, обвинуваченого, підсудного слід наділити правом давати показання або ж відмовитися їх давати, відхилити окремі запитання та заперечувати їх формулювання. Ні орган дізнання, ні слідчий, ні прокурор не вправі відмовити потерпілому в початку розслідування. Презюмується не лише формальна законність і правильність дій потерпілого, а й незаперечна об'єктивність оцінювання ним усіх обставин вчиненого проти нього злочину.

У частині пріоритетності прав потерпілого презумпція передбачала б надання жертві злочину більших можливостей для захисту своїх прав, ніж підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, а також обов'язкове врахування його позиції під час прийняття органами дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду всіх без винятку кримінально-процесуальних рішень у справах, пов'язаних з посяганнями на права, свободи і законні інтереси потерпілого: про притягнення як обвинуваченого; закриття справи; зупинення досудового слідства; звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності з нереабілітуючих підстав тощо. Суд зобов'язаний враховувати думку потерпілого і щодо кваліфікації дій підсудного, призначення йому виду і розміру покарання.

Потерпілому необхідно надати право захищати свої права з допомогою професійного захисника (адвоката), бо чинний інститут представництва не забезпечує виконання функції захисту через обмеженість повноважень представника рамками прав і обов'язків самого потерпілого. Більше того, в усіх випадках без винятку послуги захис-

ника (адвоката), який захищає жертву злочину, повинні оплачуватися винятково за рахунок держави. Презюмується, що відшкодування збитків, завданих потерпілому злочинними діями обвинуваченого, підсудного, – першочергове завдання держави, яка, будучи гарантом надійної охорони природних прав людини, не забезпечила належної поведінки з боку свого громадянина, користуючись чим, він і вчинив злочин.

Враховуючи презумпцію правоти та пріоритетності прав потерпілого, законодавець при прийнятті нового Кримінально-процесуального кодексу України повинен визначити забезпечення своєчасного і справедливого захисту невід'ємних природних прав, свобод та законних інтересів потерпілого і пом'якшення наслідків злочину як основне завдання судочинства. Доки не будуть повністю відшкодовані завдані потерпілому збитки, заподіяні злочином, ні про яке закриття чи зупинення кримінальної справи не може йтися, навіть у тих випадках, коли особу, яка вчинила злочин, не встановлено чи коли обвинувачений помер під час проведення досудового слідства або судового розгляду справи по суті. Це означатиме, що на відновлення порушених прав жертви злочину спрямовуватимуться спільні зусилля як усіх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, так і власне держави. Ступінь виконання цього обов'язку має стати одним із основних критеріїв оцінки ефективності функціонування усієї правової держави.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що нова кримінальна політика в Україні може і повинна ґрунтуватися лише на новій парадигмі, яка потребує значного підвищення правового статусу жертви злочину. Традиційні ж методи та процесуальні форми боротьби зі злочинністю значною мірою себе вже вичерпали і не відповідають нинішньому стану злочинності. Використовувати їх вже немає жодного сенсу.

Список використаних джерел:

1. Фецич Г. Хто захистить права потерпілого? / Г. Фецич // Право України. – 1996. – № 11. – С. 60–62.
2. Гарник М. Проблеми захисту прав потерпілих від злочинів / М. Гарник // Вісник прокуратури. – 2002. – № 3. – С. 3–5.
3. Тертишник В. Концептуальна модель КПК України і проблеми реалізації ідеї правової держави у сфері правосуддя / В. Тертишник // Право України. – 2003. – № 11. – С. 91–92.
4. Права людини у відомстві, зобов'язаному їх захищати: матеріали із зустрічі міністра МВД України з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини // Іменем закону. – 2003. – № 29. – С. 2.
5. Савинов В.Н. Потерпевший в уголовном процессе: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 10.00.09 «Уголовный процесс; прокурорский надзор; криминалистика» / В.Н. Савинов. – Х., 1978. – 26 с.
6. Дубривный В.А. Потерпевший от преступления на предварительном следствии: учеб. пособ. / В.А. Дубривный. – Саратов: Изд-во Саратовского юридического института, 1966. – 84 с.
7. Цыпкин А.Л. К вопросу о защите прав личности в уголовном судопроизводстве // Развитие прав граждан СРСР: сб. науч. трудов. – Саратов: Изд-во Саратовского юридического института, 1973. – С. 11.
8. Півненко В.П. Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого / В.П. Півненко, Є.О. Мірошніченко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 8. – С. 39–41.

*Валентин ПІВНЕНКО,
Василь ТУРИЧ*

**ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ
КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ**

Резюме

Обґрунтовано зумовлену часом нагальну необхідність зміни парадигми кримінального судочинства України шляхом запровадження нових презумпцій, спрямованих на радикальне підвищення статусу осіб, потерпілих від злочину.

*Валентин ПІВНЕНКО,
Василий ТУРИЧ*

**О НЕОБХОДИМОСТИ ИЗМЕНЕНИЯ ПАРАДИГМЫ
УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА УКРАИНЫ**

Резюме

Обоснована продиктованная временем насущная потребность изменения парадигмы уголовного судопроизводства Украины путем введения новых презумпций, направленных на радикальное повышение статуса лиц, потерпевших от преступления.

*Valentin PIVNENKO,
Vasyl TURYICH*

ON NECESSITY OF UKRAINIAN CRIMINAL JUSTICE PARADIGM CHANGES

Summary

The barest necessity of Ukrainian criminal justice paradigm changes is substantiated. The vision of such changes perspectives is enactment of new presumptions, focused on radical raise of victims' status.